

prens

lūtfullah

dosyası

Sunanlar:

CAVİT ORHAN TÜTENGİL

VEDAT GÜNYOL

ÇAN YAYINLARI

ÇAN YAYINLARI

61

PRENS LÜTFULLAH
DOSYASI

PRENS LÛTFULLAH DOSYASI

Sunanlar :
CAVİT ORHAN TÛTENGİL
VEDAT GÛNYOL

ÇAN YAYINLARI

Ahmet Lutfullah Bey

(1880 - 1973)

**Bu kitap, İstanbul'da Hilâl Matb. Koll. Şti.'nde
Nisan 1977 tarihinde basılmıştır. Kapak düzeni:**

Said Maden

G İ R İ Ş

Batı kaynaklarının «prens» diye adlandırdığı, bizim kaynaklarımızda «sultanzade» diye nitelendirilen Ahmet Lûtfullah'ın yaşam öyküsü, kardeşi «Prens Sabahattin»inkiyle özdeşlik gösterir. Abdülmecit'in kızı ve Abdülhamit'in kız kardeşi olan Seniha Sultan anneleri, Halil Rifat Paşa'nın oğlu olan ve Asaf takma-adıyla şiirler de yazan Damat Mahmut Celâlettin Paşa babalarıdır.

Kardeşi Sabahattin'den üç yıl sonra 1880'de İstanbul'da doğan Lûtfullah, küçük yaştan itibaren babasının konağında özel dersler alır. Belirtildiğine göre, «Damat Mahmut Celâlettin Paşa, henüz pek küçük yaşlarından itibaren oğulları Prens Sabahattin ve Prens Lûtfullah Beylerin tahsillerine fevkalâde itina ederek, Fransa'dan liyakatli muallimler getirtmiş, aynı zamanda o tarihlerde Osmanlı, Arap ve Acem edebiyatı sahasındaki en muktedir simaları, İsmail Safa, Abdurrahman Süreyya, Hüseyin Dâniş Bey gibi daha birçok kıymetli üstadları genç prenslerin tahsil-

lerini deruhte etmeye davet etmişti».¹

Geniş bilgi ve görgülerinin çevrede hayranlık uyandırdığını bildiğimiz genç prensler arasındaki önemli fark birinin bilime, ötekinin de sanatta duyduğu yakın ilgidir: «Musiki ve edebiyat muallimleri Prens Lûtfullah'da şayanı hayret bir sanat istidadı keşfederlerken; müsbet ilimlerin tedrisiyle vazifeli olan Fransız profesörleri de Prens Sabahattin'in fizik, kimya, astronomi, biyoloji, fizyoloji sahalarındaki son derece geniş ilhasına hayran olmakta idiler».²

Lûtfullah Bey'in sahneye çıkışı, babası ve kardeşiyle birlikte 14 Aralık 1899'da Fransa'ya kaçmasıyla başlar. İkinci Meşrutiyet'in ilânına kadar kardeşinin yakın bir yardımcısı olarak onun eylemlerine ve çalışmalarına katıldığı görülür. Kardeşiyle birlikte yayımladıkları bir «beyanname»de istibdada karşı hürriyeti savunmak, bunun için de bir «ittihad» cephesi kurarak «Osmanlılığın ihyası»na çalışmak yolunda karşılaştıkları güçlüklerin kendilerini yıldıramayacağı ifade edilir: «Avrupa'ya vürudumuzdan beri zât-ı şahaneye takdim ettiğimiz birçok hususî lâyiha-larda millet-i osmaniye'nin ihtiyacat-ı hazıra-i medeniyesini halisane ve samimane arzettik. Yazık

Bk. N.N. Ege, Büyük Türk Mütefekkeri Prens Sabahattin ve Mesleki İçtimaî Programı, Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? içinde, İstanbul 1950, s. 5/6.

Aynı yazı, s. 6.

ki padişah beyanat-ı meşrua ve muhıkkamızın hiç birini nazar-ı dikkate almayarak yalnız İstanbul'a avdetimizi temin için tarafımıza memurlar sevk etmek, telgraflar ve kâğıtlar yağdırmakla meşgul oldu. Tabiî bunları reddettik. Fakat her redde karşı taraf-ı şahanelerinden yeni bir tecavüze yahut yeni bir tehdide maruz olduk».³

Prens Sabahattin ile birlikte çeşitli Avrupa ülkelerinde ve Mısır'da çalışmalara katılan ve Birinci Jön-Türk Kongresi'nin toplanmasını sağlayan Lûtfullah Bey,⁴ İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra Türkiye'ye dönünce siyasîle ilgisini kesmiş görünmektedir. Ne var ki, hanedan mensuplarının Türkiye'yi terketmeleri Büyük Millet Meclisi tarafından kararlaştırılınca 5 Mart 1924'te o da Türkiye'den ayrılmak zorunda kalır.

Lûtfullah Bey'in 1973 yılında Paris'teki ölümü ile sona eren yaşam öyküsünün son bölümünü yani 1924 sonrasını, birinci ve ikinci bölümde sunduğumuz Tütengil'in sorularına yanıtları ile ona yazıp yolladığı mektuplar ve bölümlerin ekleri aydınlığa çıkarmaktadır. Üçüncü bölümde üzerinde durulacak olan kızının mektupları ise, babasının bazı özelliklerini dile getirmektedir.

³ Bk. Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza Beyanname, *Kahire (1901)*, s. 12.

Bk. The Memoires of Ismail Kemal Bey, *Londra 1920*, s. 306 ve devamı; P. Fesch, *Constantinople aux dérniers jours d'Abdul-Hamid, Paris 1907*, s. 367.

«*Prens Lûtfullah Dosyası*» içinde sunduğumuz bilgiler ve belgeler, Türkiye'deki bir toplumbilim çığırının ve politikacı kişiliği de taşıyan Prens Sabahattin'in bütünleyicisi olduğu, olabildiği oranda amacına ulaşmış sayılabilir. Bu arada, fikir tarihimizin bir boşluğu olan Lûtfullah Bey konusunda da, herhalde küçük bir katkıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

LÛTFULLAH BEY'İN YANITLARI

Prens Sabahattin'in (1877-1948) küçük kardeşi olan Ahmet Lûtfullah Bey (1880-1973), babası Damat Mahmut Celâlettin Paşa (1853-1903) ve ağabeyi Mehmet Sabahattin ile birlikte Abdülhamit'in zorbalık yönetimine karşı savaşmak için 1899 yılında Fransa'ya kaçmıştı. İkinci Meşrutiyet'in ilânına kadar Avrupa ülkelerinde ve Mısır'da kardeşi Sabahattin ile birlikte özgürlük savaşımını sürdüren, bazı bildirimlere* ve 1902 yılında** ortak çabalarıyla Paris'te toplanan «Birinci Jön-Türk Kongresi»nin çağrı mektubuna imza koyan Lûtfullah Bey, yaşanan olayların ilginç tanıklarından biridir.

1951 yılında Paris'te kendisiyle tanışan Cavit

* *Bk. Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza Beyanname, Kahire, 15 s. [İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi: 323 (496) = 94. 35 Sa. 1].*

** *Kongre'nin özeti için bk. Le Congrès Des Libéraux Ottomans, Paris, 6 s. [La Bibliothèque Nationale: 4 J. Pièce. 305].*

Orhan Tütengil'in sorularına el yazısıyla Fransızca karşılıklar veren Lûtfullah Bey, Cumhuriyet öncesinin bazı olaylarına, kardeşinin yaşamına ve dünya sorunlarına ilişkin görüşlerini ortaya koymaktadır. Fikir ve siyaset tarihimiz açısından önemli bulduğumuz «Lûtfullah Bey'in Yanıtları»nı, bu aydın Osmanlı «prens»inin düşüncelerini ve açıklamalarını, aradan 26 yıl geçtikten sonra Türk kamuoyuna sunuyoruz.

SORU 1 — *Hayatınızın sizde en derin iz bırakmış olan hadisesi hangisidir?*

CEVAP — Birçok hadise var. Önce 1899 Aralık ayında İstanbul'dan gizlice ayrılmamızdır. Babam, ağabeyim ve benim bir arada giriştiğimiz bu hareket, inişli çıkışlı, hemen hemen dramatik ve daha sonra da sonuç bakımından verimli oldu.

Sonra, 1904'te İstanbul'a gizli olarak döndüğümde, nitelendirilmesi güç bir ihanet sonunda tutuklanmam gelir. Belirli bir görevin yerine getirilmesinden sonra, çarçabuk Fransa'ya dönmemi gerektiriyordu bu geliş. Son olarak, bir gece yarısı, Büyük Millet Meclisi'nin, 5 Mart 1924'te beni yurdu terketmeye zorlayan çağrısını aldığımı söyleyebilirim.

Uyrukluk ve bütün yurttaşlık haklarından yoksun bırakılarak, gönüllü olarak ilk sürgüne gittiğim günden tam çeyrek yüzyıl sonra, yaşlı annemle birlikte, meçhulün yolunu tutuyordum. — Ne yazık ki, babam, bedence çökmüş ve ruha zedelenmiş olan kardeşimin çağrısına karşılık veremiyordu.

Yurdumdan koparılıp atılmam, hayatım boyunca derin izler bırakacaktı bende.

Beni, dönem dönem yakalayıp sarsmış olan büyük ruhsal darbelerden bilmem söz etmeli miyim? Etmeliysem, bu darbelerden ilki, dünya uluslarını birbirine düşüren büyük çatışma günlerinde, Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girdiği haberi olmuştur.

Bu darbe benim üzerimde bir ölüm haberi etkisi yapmıştı. Çünkü, İttihat ve Terakki'nin bu girişiminin, İmparatorluğu kaçınılmaz bir yıkıntıya sürükleyeceğine önceden inanmış bulunuyordum.

İkincisi, ters yönde oldu. Yani, gurur ve sevinç yönünde. Millî kuvvetlerin başkente girmeleri, yenilgiyi zafere, Sevr Antlaşmasını Lozan'a çevirmeleri ile.

Bu darbelerin üçüncüsü, 1940'ta Paris'te olacaktı: Bir sabah Alman silâhlarının şakırtılarıyla uyandığım ve Alman kuvvetlerinin, yol boyunca bütün engelleri devirip amansız bir sel gibi büyüye büyüye aktığını gördüğüm zaman.

Şehre bu anî girişten on gün önce korkunç bir bombardıman mahallemizi esirgememişti. Ama, 48 saatlik bu kasvetli sessizlik, bütün şehri içine alan kalın bir bulut gibi esrar perdesiyle örtmüştü.

Kelimenin bütün anlamıyla, o zaman yaşanan anlar tarihsel anlardı, bütün insanlar için yıkıntılar ve yıkımlarla dolu, kasvetli bir geleceği önceden haber veren anlar. Bu, bugün uğursuz ve

çökertici sonuçlarıyla karşı karşıya kaldığımız korkunç bir gerçek halini almaktaydı.

Sorunuza karşılık vermek için size anlattığım bu bir sürü olaya, bambaşka bir düzeyde yer alan bir başkasını eklemeyi göze alıyorum.

Büyük fizik bilgini Einstein, zamanın göreceğiyle ilgili eski kuramını yayınladığı zaman — ki bununla, evrenin, o güne kadar bütün bilginlerin ve bugün de bazılarının ileri sürdükleri gibi — sonsuz değil, sonlu olduğunu ileri sürdükleri günlerde — bu, cüretli olduğu kadar, aşkın bilimsel anlayış beni derin bir biçimde etkilemişti. Bu, belki de, benim, bir türlü billurlaştıramadığım evren yapısı üstündeki için için beslediğim düşünceme uygun gelmekteydi.

Bundan, biyolojik ve analitik birtakım sonuçlar çıkarma yolunda bilimsel verilere büyük ölçüde ilgi duyduğu için benimle aynı coşkuya kapılan ağabeyim bana o zaman, Einstein kuramının, kendi anlayışına göre, yaratılışın bütün doğal yasalarına her noktada uygun olduğunu söylemişti.

Son olarak diyebilirim ki, Sabahattin'in ölümü beni en çok sarsan şey oldu. Aslında, ölüm, hayatın kaçınılmaz, ayrılmaz bir parçasıdır. Ne var ki, iş bize ve sevdiğimiz insanlara dayanınca, ölümü hiç bir zaman düşünemiyoruz. Ölüm bu sevdiklerimizden birini kaptı mı, çöküveriyoruz. Benim için de durum böyle oldu.

Sonra söylemek gerekir mi bilmem, kendi elimizle ya da rastlantılarla uzun uzadıya hazır-

lanan şeyler, onların gerçekleşmesi yolundaki ölçümüzü hiç bir zaman şaşırtmaz. Bunlar, beklenmedik, kimi zaman kuşkulamadığımız şeyler konusunda bizleri şaşırtan ve kamçılayan olaylardır. Şimdi ben, bir okyanusta tek başına bir kaya gibiyim, her yönden esen rüzgârların dövdüğü, dalgaların aşındırdığı, köpüklerle beyazlaşan başı, hâlâ uğultulu bir yazgının durmadan tekrarlanan saldırılarına baş kaldıran.

SORU 2 — *Türkiye'ye dönmenize bir engel kalmasa, yurda dönmekte acele eder misiniz?*

CEVAP — Hayır, bütün ömrümce bağlı olduğum anayurdun çekimi dışında, bunun için hiç bir neden görmüyorum. Gerektiğinde ona, bedenim ve ruhumla hizmet ederim. Ama oraya ayak basma konusunda, böyle bir şey olanaksızdır. Türk yurttaşlığı hakkından yoksun bırakılmış olmam ve hayatın ağır koşullarıyla cebelleşmek zorunda kalmam dolayısıyla birtakım tedbirler almaklığım gerekti: Bunlar, beni bu ülkede (Fransa'da) kesin olarak demir atmaya zorladı. Bu bakımdan, karşılıklı bir benimseme oluştu.

Birinci ülke beni reddetti. Bununla birlikte, hiç bir çeşit kırgınlık duymaksızın ona bağlı kalmakta devam ediyorum. İkinci yurt bana kucak açtı. Ona, minnet ve bağlılık duymaktayım. Hayat, kimi kez, kimseciklerin tersyüz edemeyeceği bazı yasaları insana zorla kabul ettirir.

SORU 3 — *Hayatınızın Türkiye fikir ve politika hayatı bakımından enteresan olan kronolojisi hakkında malumat lütfeder misiniz?*

CEVAP — Sorunuz bana açık görünmüyor. Belki de ben iyi anlayamadım. Eğer benim, Türkiye’de, örneğin, bu yüzyılın ilk çeyreğinde birbirini izleyen düşünsel ve politik dönemlerle ilgili düşüncelerimi öğrenmek istiyorsanız, size diyebilirim ki, edebiyat alanında, parlak dönem «Edebiyat’ı Cedide» diye adlandırılan edebiyatı doğuran ve bilindiği gibi, öncüleri Tefvik Fikret, Cenap Şahabettin, Halit Ziya, Süleyman Nazif, Kemalzade Ekrem vb. olan akımdı. Yakından birbir tanımak zevkini tattığım bu şairler, edebiyatçılar ve romancılar, Abdülhak Hâmit ve Rezaîza-de Ekrem gibi eskimeyecek olan kimseler tarafından kurulan edebî romantizmin üstün yaratıcıları idiler. Bana öyle geliyor ki, bu çağ, Türk edebiyatının altın çağıydı. Balkan Savaşı’ndan sonra patlak veren Birinci Dünya Savaşı ve İstanbul’un İtilâf Devletleri tarafından işgali, bu edebiyatın gelişmesine son verdi.

Bu dönemde bilimsel, filozofik ya da sosyal eserlerden söz etmenin yeri yoktur. Çünkü, bunlar aşağı yukarı sıfır derekesindedirler. Anılmaya değer tek eser, Salih Zeki Bey’in Henri Poincaré’den yaptığı ve aldanmıyorsam, Türkçe’de «*İlmin Kıymeti*» adını taşıyan çeviridir.

İç politika alanında anılmaya değer şey, Abdülhamid rejimine karşı İttihat ve Terakki iktidarının açtığı savaştır. İttihat ve Terakki’nin on yılı bulan diktatörce yönetimi Türk tarihinin en üzücü ve trajik sayfalarını oluşturur.

İşte, bu dönemde, Mahmut Şevket Paşa’ya

karşı girişilen komploda kardeşimin suçlanması ve ölüm cezasına çarptırılması yer almaktadır. O Sabahattin ki, politik olsun olmasın, her türlü adam öldürmeye ve zorbalığa karşı amansız bir tepki göstermekte, en azgın düşmanlarına bile iyilik etmek istemekteydi. O, bir billur kaya kadar temizdi. Generalin ölümünden sorumlu değildir demek, onun korkunç kaderine yöneltilen suçları azaltmıyordu.

Bununla birlikte, sanıyorum ki, onu ele geçirseydiler, soğuk kanla asabilirlerdi. Onun için, kılık değiştirerek evden ve şehirden kaçması bir an işi oldu.

Bu arada, o ünlü Üçler'in bir üyesi tarafından sorguya çekildim. Emniyet Müdürü olan Cemal Paşa, Sabahattin'in nerede saklandığını bilmek istiyordu. Kısa ve kesin cevabım şu oldu: «Bilmiyorum». «Onun nerede saklandığını bilsem bile, bana yapacağınız en kötü işkencelere rağmen, bunu açıklamamayı kendime en kaçınılmaz ve tatlı bir ödev sayarım» diye ekledim.

Kurnaz ve esnekçe şöyle karşılık verdi bana: «Sizden böylesi bir karşılık bekliyordum. Aşkol-sun doğrusu!» Bu ara, bu adama şunu söylemek isterdim ki, eğer, kendini kişisel özlemlerine ve yakın çevresinin zararlı etkilerine, devlet çarkının gidişatına kaptırmıyorsa, ülke için, değerli bir güç olabilirdi. Bu, belki de, yanlış bir izlenim olabilir.

İttihat ve Terakki'nin gittikçe hızlanan çöküşüne tanık olan bu olayları izleyen yılda, Birinci

Dünya Savaşı'na girdik. Türkiye'nin savaşa girmesi, memleketi dört yıl boyunca, doğrudan doğruya uçuruma sürükleyen diktatörce bir oligarşiye olanak sağladı.

Dört yıl sonra, Osmanlı İmparatorluğunun Müttefikler tarafından işgali korkunç bir yıkım oldu ve bu ara, Sevr Antlaşmasının imzalanması, zoolojik sınıflamada, Kanunî Sultan Süleyman'ın İmparatorluğundan henüz arta kalan yurdu zavallı bir amib durumuna düşürdü.

Dört yıl sonra, bu kez, yüreklerimiz sevinç ve gurur içinde, ulusal kuvvetlerin, işgal altındaki toprakları kurtarmalarına tanık oluyoruz, Sevr Antlaşmasının ortadan kaldırılmasıyla. Bu antlaşma yerini, Lozan Antlaşmasına; Türkiye'nin az çok yeniden doğmasına, padişahlığın devrilmesine ve bizim kitle halinde sürülmemize yol açan bir sürü tarihsel olaylara bırakıyordu.

İşte, kaşla göz arasında, gözlerimin önünde geçen acılarla dolu meraklı bir film yer almaktadır.

Böylece, kaderin saban demiri, derin izler kazıyor, sonra, zaman, eli altındaki binlerce araçla, onları, belirsiz birer anı haline sokuyor.

Pek iyi kavrayamadığım sorunuza gerekli karşılığı verebildim mi bilmiyorum.

SORU 4 — Mustafa Kemal ve eseri olan Cumhuriyet hakkında ne düşünüyorsunuz?

CEVAP — Baş sorun! Bakın, bu konuda, önce şunu belirtmek isterim ki, az gelişmiş toplumsal bir ortamda mucizeler yaratılacağına inanan-

lardan değilim, hele bu toplumsal ortamın dertleri, gelişmemişlikten doğmuşsa. Bir rejimin yerine bir başkasını koymak değişiklik değildir; ni tekim, doğmak olmadığı gibi, dirilmek de değildir bu.

Bir devletin başında, adına hükümdar ya da cumhurbaşkanı denilen bir kişinin bulunması, kitlenin karakterine ve oluşumuna sıkı sıkıya bağlı olanı değiştiremez hiç.

Aynı toplumsal ortamda doğup yetişenlerin içinden iktidara yükselenler, genellikle, kendilerinden öncekilerin düşünüş ve tutumlarının tohumlarını içlerinde taşırlar zorunlu olarak.

Bu koşullar altında, aslında, bir görüşten başka bir şey olmayan politik rejim, ağırlığı olan bir geçmiş, önceden tasarlanmış köklü değişiklikleri sağlamak için, nasıl ortadan kaldıracaktır; hele bu geçmiş, yüzlerce yılın belirli etkenlerinden oluşmuşsa?

Kötülükler gibi iyilikler de, kurulan rejimlerden değil, onları uygulamakla görevli kişilerden gelir. Bunlar, alma ve özümseme gücü, daha önceden elverişli araçlarla işlenmemiş olan toplumsal ortamda yüklendikleri görev tarzına göre davranırlar.

Düşüncemi daha iyi belirtmek için, size bir veya iki örnek vermek istiyorum.

Abdülhamit rejimi, tipik bir zorba otokrasiydi. Hizmetindeki acar kişiler dışında, her ne pahasına olursa olsun, bu otokrasiden kurtulma

isteği konusunda, memlekette tam bir görüş birliği vardı. Ulusal kalkınmayı sağlamak amacıyla öne sürülen reformlara gelince, eskiden Mithat Paşa tarafından hazırlanan *Kanun-u Esasi* (Anayasa) yeniden diriltilmek isteniyordu.

Bu görmüş geçirmiş reformcuların başında Ahmet Rıza Bey vardı. Paris'te Fransızca olarak yayınladığı *Meşveret* adlı gazetesinde, bir yandan padişahı sert bir dille eleştirirken, öbür yandan, sallantıda olan imparatorluğa yeni bir soluk aldirmek için, bu ünlü çarenin uygulanmasını istiyordu bağıra çağıra.

Ağabeyim, yine Paris'te, ama Türkçe olarak yayınladığı *Terakki* gazetesinde, bu ilkel çare ile hiç bir zaman somut bir sonuca varılamayacağını onlara anlatmaya çalışıyor ve ekliyordu: «Bambaşka ve kökü daha derinde olan kötülüğü teşhis edemediğiniz gibi, devasını da bulmuş değilsiniz. Kendi öğretinizi uygulayarak hiç bir zaman, memleketi, hızla yuvarlanmakta olduğu uçuruma düşmekten kurtaramazsınız.»

Saçma gibi görünen, ama olayların güçlü incelenmesine dayanan bu bildirisinin peygamberce bir nitelik taşıdığı görüldü.

Otokratik rejim, yerini liberal rejime bıraktı. Ama, bu sonuncu rejim, ne yıkımı önleyebildi, ne de önlemesini bildi. Bununla birlikte, Abdülhamit'in yerine geçen Sultan Reşat, pratik olarak, bir hiç durumuna düşmüştü. Sultan Reşat, halkın içinden gelen yöneticilerin öylesine buyruğu

altına girmişti ki, her fırsatta ve her karşısına çıkan kimseye: «*Ben meşrutiyet padişahıyım!*»* demek gereğini duyuyordu.

Kanun-u Esasi, Mithat Paşa'nın hazırladığı, düzeltilip çağdaştırılmış Anayasaydı. Meclis-i Mebusan ve Âyân pırıltılar saçıyordu. Özgürlükler; basın, öğrenim, azınlıklar, toplantı, politik gösteri vb. özgürlükleri yeniden konuyordu. Kapitülasyonlar kaldırılmış, yabancı postalar kapatılmıştı. Son olarak, ileriye doğru yükselişin bütün öğeleri bir araya getirilmiş, dolayısıyla, her şey güler yüzlü, umut verici bir durum almıştı.

Ama, hayır! Her şey kötüye gidiyor, kangren derinlemesine işliyordu: Korkunç yıkımlar, önce yavaş yavaş, sonra şaşırtıcı bir hızla yüze çıkıyor, uğranılan ve uğranılacak olan kayıpların bilançosu, zamanla kabarıyor, ürkütücü bir hal alıyordu.

İmparatorluk, dört bir yanından çatırdarken, bütün sözde reformcular ve özgürlüğün bu anlı şanlı şampiyon ve kahramanları, kendi kişisel kurtuluşlarını, çılgın ve utanılası bir kaçışta arıyorlardı!

Rejim değişikliği fiyasko ile sona ermişti.

Bir başka örnek. Güney Amerika ülkelerinin hepsi *cumhuriyet* rejimiyle, buna karşılık, güney Avrupa ülkeleri de anayasalı monarşilerle yönetilmektedir. İkincilere kıyasla, birincilerin özgürlükleri su götürür. Birçok yönetim biçimleri ara-

(*) *Fransızca metinde de böyledir.*

sında en liberal sayılan bir hükümet biçiminin nimetlerinden yararlandıklarına göre niçin su götürür diyoruz? Çünkü, ulusların gerçek üstünlüğünü sağlayan şu bu politik rejim değil, onların toplumsal oluşumudur. Bu doğrulama, dinlere uygulandığı zaman, bütün inandırıcı gücünü kazanır ve zorlu bir gerçek oluverir.

Bütün çağların öğretileri içinde, İsa'nın Havarilerine benimsettiği şu ilkedен üstün, güzellik açısından ona eşit bir başka ilke düşünülemez:

«Düşmanların bile olsalar, İnsanları seveceksin.»

Ne var ki, bu büyük ilke adına ne iğrençlikler, ne cinayetler işlendi. «Kutsal» diye nitelenen, o bütün işkenceleri, eza cefaları ile Engizisyon, bunun en sarsıcı tarihsel tanığıdır.

Bütün bu şaşkırtıcı işkencelerin sorumlusu kimdir? Toplumsal ortamdır. Gelişme aşamasına göre, bütün alanlarda, ayıksız olarak, en güzel kavramlar bozulup canavarlar yaratacağı gibi, daha verimli ve daha etkin kavramlar da doğurabilirler.

Bu nokta aydınlığa kavuştuktan sonra, gelelim şimdi Mustafa Kemal'in doğuşuna.

Önce, bu doğuşun birtakım yorumlara ihtiyacı yok gibidir. Çünkü, sarsıcı ve ağırlığını duyurucudur, gerek değeri, gerek çeşitliliğiyle.

Bu doğuş, bilmem hangi sihirli değnek vuruşuyla, görünmeyen bir dünyadan çıkıveriyor bir-

den ortaya, devsel boyutları ile sihirli bir saray etkisi yapıyor.

Madem ki, konunun can alıcı yerindeyiz, önce, yapıcının kendisini, sonra da yaptığı eserini inceleyelim, büyük bir nesnellikle.

Ölçüp biçmeyi deneyeceğim insan, bana kalırsa, ne üstün bir yaratıktır, ne de bir dâhi. Düpedüz bir insandır — bereket versin ki öyledir, bu da yeter zaten. Çünkü, uzun boylu hazırlanmış kuramlara, üzerinde iyiden iyiye düşünülmüş ve özenle kotarılmış öğretilere sarılmayan üstün bir eylem adamıdır o. Yöntemleri ampirik, ama etkindir. O, ne Antikçağın Hippokrates'ine benzer, ne de Orta ve Modern çağların yüce kişilerine. Kelimenin iyi anlamında bir iyileştiricidir o. Gerçekte, ameliyat eder ve iyileştirir hastasını. Ameliyat masasında onu cansız bırakıp sıvılaşmaz.

Yaratıcı sıfatını kendine yakıştırmasına rağmen, —ki, çok insanca bir şeydir bu— bir yaratıcı değildir o. Çünkü, düşünce, öğreti, politik kavram ve gelenek olarak elde etmek istediği ne varsa hepsi, çoktan beri başka yerlerde gerçekleşmiştir. Bunlar elinin altında olan şeylerdir. Onun yapacağı şey, bunları çekip alarak kullanmaktır ki, bol bol kullanmıştır.

Mustafa Kemal bir yaratıcı değilse de, buna karşılık gözüpek bir ithalcidir. Birtakım fırsatlar yaratmak ister gibi görünmez. Ama önüne fırsat çıktı mı da, amacının başarısı için tepe tepe yararlanır ondan.

Gördüğünü tam görür. Hareketleri dengeli-

dir. Kendine olan fazla güveni, hareketlerini bazen yörüngesinden saptırırsa da, atışı boşa gitmez. Çünkü, uzaklığı uzmanca hesaplamıştır.

Mustafa Kemal, ulusu yok olmaktan kurtardı önce. Sonra onu, ilerleme yoluna sokmak amacıyla tedbirler aldı. Bunlarla ilgili ilk eylem planı, şaşılacak ölçüde dengeli bir pozitivismden esinlendi.

Bağrında, birbiriyle bağdaşamayan ve hegemonya peşindeki sayısız ırklar barındıran Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması kaçınılmazdı. Onun için bütün çabalar, bu uçsuz bucaksız ve uyumsuz toprağın elverişli bir parçasını savunup, o parça üzerinde hak istemeye ve Türk'ün kendi kaderine sahip çıkacağı yeni bir Türkiye yaratmaya yönelecektir.

Tasarılarına taban tabana karşıt olan koşullar altında, bu meşru özlem, bir sürü insanın gözünde, basit bir özlem değil, düpedüz bir ham hayaldi. Mustafa Kemal'e göreyse, bir gerçekçilikti bu, sadece.

Niçin? Çünkü Mustafa Kemal, uyanık bir insan olarak, ortaya konan dilemmayı her yanı ile ölçüp biçiyor ve derin bir nefes alarak görüyor ki, düşman kampın diplomatları, Yunan ordusuna Türklerin haklı ulusal özlemlerini (ki, M. Kemal bu özlemlerin gerçek yaratıcısıdır) yok etmek görevini yüklemekle, kendilerine zamanla pahalıya mal olacak büyük bir taktik hatası yapmışlardır. Daha önce padişahın delegelerine Sevr Antlaşmasını imzalattıran korkunç ve acımasız

düşmanların kalın zırhlarının püf noktası buradadır. Mustafa Kemal, kendisi için bulunmaz bir nimet olan bu çatlağı görüyor. Uluslararası başka etkenlerin ufukta kendi lehine uç verdiğini de görüyor: Amansız düşmanı olan Yunanistan'ın genişlemesini iyi gözle karşılamayan İtalya'nın çekilişi, bu serüvene istemeye istemeye katılmış olan Fransa'nın — bir de, o dönemde tam bir bozgun halinde bulunan Rusya'nın duraklamaları. Mustafa Kemal fırsatı kaçırmıyor, çağdaş zamanların gerçek Aster'i olarak; büyük ihtiraslar taşıyan, üstelik Birleşik Güçlerin askerî temsilcisi küstah düşmana karşı okunu yöneltiyor, yere seriyor, bir daha ayağa kalkamamacasına, perişan ediyor onu. Birinci Dünya Savaşındaki Türk yenilgisi, birden zafere ve Sevr Antlaşması, yani bu ölüm kararı, düpedüz bir aklanma olan Lozan Antlaşmasına dönüşüyor. Bu zafer aynı zamanda, Mustafa Kemal'in kendi kişisel zaferidir; geçici olaylara kapılmadan her şeyi inceden inceye yargılayan o kendine özgü niteliği, aynı zamanda tuttuğunu koparan olağanüstü diretişi sayesinde elde ettiği bir zafer.

Varılan zafer, kazanılmış halk sevgisi, olağanüstü bir çapta hakkedilmiş olan bu iki niteliği, programının, aynı önemde olmakla birlikte, belki de birincisi kadar gerçekleştirilmesi güç ikinci bölümünün hizmetine verecektir.

Şimdi, artık Mustafa Kemal'in, bu durağan ve etik sosyal ortamda birikmiş olan evrimleşmiş çağların geride bıraktığı törelerle, bağınazlıkla sa-

vaşması gerekiyor. Toplumsal ortama yeni bir hayat vermek, onu yeni bir eylemle donatmak, kısaca, Batılılaştırmak (Onun içten düşüncelerini dile getirmek için, bence artık anlamını kaybetmiş olan bu terimi kullanıyorum) gerekiyor.

Demek, yenilmez bir istem ve her deneye kafa tutabilen bir gözüpeklik ile silahlanması gerekiyor toplumsal ortamın. Ama Mustafa Kemal'in askerî zaferi, büyük bir yıldız aydınlığı ile karşımızdadır. Bu, ona bir atlama tahtası işlevini görecek ve engelleri aşmasında ona atılım gücü sağlayacaktır. Mustafa Kemal, bu engeli önceden görüyor ve önüne çıkan fırsatları kullanıyor.

Ama, bunun için ne yapıyor? Pratik bir insan olarak, dünya kadar eski olan ve onları eskiden kullanan, bugün de kullanagelenlerin dağılıp toz olmalarını önleyemeyen araçları kullanıyor: Cumhuriyet, kadının özgürleşmesi, erkekler için şapka, kadınların peçeden kurtulması ve hatta fahişelik (neredeyse kutsal fahişelik diyecektim, çünkü bunlar Batı törelerinin bir parçasıdır), son olarak da Latin harfleri.

Ama bütün bu eskilikler yeni bir şeydir, Mustafa Kemal'in onları değerlendirmeye kalkışacağı o geri bırakılmış toplumsal ortam için yeninin yenisi bir şeydir. Bu, birçok insan için, kitleyi oluşturan şu dikkafalı, gerici ya da korkak insanlar için, âdeta canavarlık sayılabilen, *beklenmedik* bir şeydir.

İşte, çoktan tarihe malolmuş bu insan böyle görünüyor bana. Tarihte O, elbette, yeni Türkiye'

'nin kurucusu olarak görünecektir, tıpkı, Osmanlı İmparatorluğunun kurucusu Osman I gibi.

Mustafa Kemal'in eserine gelince, politik, yönetsel, toplumsal vb. kurumların uluslararası hazinesinden alman çeşitli öğeler, ülkenin kurtuluşunu sağlamaya elverişli gerçek bir evrim basamağı oluşturmaktan uzaktırlar: Bunlar, daha çok, ilerlemenin dışsal ve yüzeysel belirtileridir. Örneğin, ekonomi alanında para, serveti temsil eden bir işarettir; bu servet sağlam temellere dayandığı sürece, herhangi bir nedenden ötürü, simgesi kaybolursa bile, değerlerini korur yine de.

Bütün bu ithal maddeleri, bir güven dayanağı olabilseydi, o zaman, Eski Yunanistan'ın çöküşünü, giderek de ortadan kalkışını nasıl açıklayabilirdik? O Yunanistan ki, soldan sağdan en değişik biçimleriyle demokrasinin beşiği idi; saç başı açık kadınları, başlarında fes veya sarıktan başka şeyler taşıyan erkekleri ile, bilim, edebiyat, sanat, güzel sanatlar vb. gibi bütün alanlarda, dikkate değer, şaşılacak bir kafa kültürüne sahipti.

Yüzlerce yıl cumhuriyetle yönetilen ve bütün dünyayı parlak uygarlığı ile aydınlatan Roma için ne demeli?

Roma, boyunduruk altına aldığı öncülü Yunanistan gibi tarihe karıştı.

Yeni çağlara geldikte, bir düzine devletin, komünöter büyük bir Güç tarafından yıldırım hızıyla boyunduruk altına alınmasını nasıl yorumlamalı?

Bununla birlikte, bu devletlerin çoğu cum-

huriyet rejimiyle yönetilmekte ve bu rejimin bütün nitelikleriyle bezenmiş bulunmakta idiler. Şunu da unutmamak gerekir ki, bunlardan bazıları, hayli ileri bir uygarlık düzeyinde idiler, hâlâ da öyledirler.

Bu devletler istilâ dışında kaldılar mı, ya da istilâcıya karşı en ufak bir direnç gösterebildiler mi?

İbret verici daha başka örnekler verebilirim. Ama bunun sonu gelmez.

Şunu da eklemek isterim ki, cumhuriyetle yönetilen bir ülkede, vergileme alanında en çeşitli haksızlıklar yapılabildiği gibi, monarşik bir rejimde, en geniş bir liberalizm örneği verilebilir.

Böylece, bana kalırsa, fes giyiyor diye birisinin başını kesmek, şapka giyiyor diye bir başkasını taşlamak tamamiyle aynı yola çıkar. Birinci davranış, iyi sindirilmemiş sözde bir modernciliğin, ikincisi de en iğrenç bir bağnazlığı yansıtan tutuculuğun eseridir.

Bir cumhuriyet rejiminde, keyfî bir yoldan konulan bir vergiyi ödemedi ya da ödeyemedi diye, bir adamı bunaltıcı angaryalara mahkûm etmek, ya da, uzak bir yere sürmek, gemi azıya almış bir otokraside uygulanan zalimce bir vergileme ile birdir.

Şunu da kaydetmenizi dileyeceğim: Bu söylediklerim, basit bir eleştiri, kendimi yetkili saymadığım bir eleştiri değildir hiç. Sözlerimin amacı şudur: Birtakım kanıtlara dayanılarak, toplumsal bakımdan gelişmemiş bir ortamda yapılan re-

Jim değişikliği, kendinden bekleneni vermez. Daha önce de söylediğim gibi, biçim hiç bir zaman öz'ü değiştirmez. Bu öz, hastalığını, aldatıcı, dolayısıyla de tehlikeli bir canlılık görünümünü altında saklar.

Ne denli liberal ve yetkin olursa olsun, politik bir rejim, halk için, şaşmamacasına güvenebileceği bir cankurtaran simidi değildir, eğer bu halk hâlâ komünöter olmakta devam ediyorsa.

Halka bu güvenliği vermek için, onu komünöter durumdan partikülarist duruma geçirmek gerekir. Bu değişme, doğaldır ki, zamanla olacaktır, uygun çarelere başvurularak.

Bu demek değildir ki, partikülarist uluslar, askerlik bakımından daha güçlü bir devletin istilâsından kesin olarak kurtulurlar. Ne var ki, bu devletler, yapıları gereği, komünöterlerden daha iyi bir diretim gösterirler. Bunlar, kendilerine özgü damgaları taşır ve bir süre sonra, istilâcıya kendi istemlerini zorla kabul ettirerek, onları topraklarından kovabilirler.

Bu konuda tarihin yazdığı en ibret verici örnek, İngiltere'nin Roma lejyonlarınca istilâsıdır. İngiltere, askerlik bakımından çok güçsüz olmasına rağmen, iki yüzyılda, bu korkunç istilâcının boyunduruğundan kurtulmayı başardı.

Bu açıklamanın bütün ayrıntıları, beni doğal olarak şu sonuca götürür: Burada, gerçek anlamıyla bir «eser» söz konusu olamaz. Öyle ki, yukarıda anlatılan koşullar altında, kim olursa olsun, hiç kimse tarafından bu eserin meydana ge-

tirilmesi olanaksızdı. Açıkçası, kaypak kum üstüne yapı kurmak kimsenin harcı değildir.

Bir eseri, onun gerektirdiği gereçler ve avadanlıklarla karıştırmak, sıvı ve katı'yı aynı sepete koymakla birdir.

Mustafa Kemal'in en büyük değeri, eyleminde dir. O dinamik eylem ki, ona yükseltilecek yapının temellerini atmak için alanı temizleme, ölçüp biçme ve böylece verimli bir çalışmaya başlama olanağı sağlamıştır.

Şunu da sevinçle eklemeliyim ki, güçlü bir çaba ve uyanıklıkla başardığı bu güzel işte, hiç kimse ondan daha iyisini yapamaz ya da onun düzeyine varamazdı.

Mustafa Kemal'e yalnız Türklerin değil, bütün ulusların da minnet duymaları gerekir. Çünkü, unutmamalı ki, yenilenmiş ve canlandırılmış bir Türkiye, insan topluluğu için, bir ilerleme, bir refah ve barış etkeni olabilir.

Mustafa Kemal'e ve eylemine içtenlik ve coşumuzu belirttikten sonra konuya gireceğim ve diyeceğim ki: Yeşermekte olan çekirdeğe, boy vermesini, kök tutmasını, orantılarını, dengesini sağlamak ve geleceğin yükselen büyük dalgalarına karşı direnç göstermek, yaşayan ve gelecek kuşaklara düşmektedir.

Eser, toplumsal ortamı oluşturan kitlelerin içten, değişmez, kendiliğinden, akıllı işbirliğinden doğar. Sağlamlığı kadar kararsızlığı da, toplumsal ortamın biçimine bağlıdır baştan başa.

Esaslı bir hazırlanma isteyen işler, ona (toplumsal ortama) bir temel sağlamaz. Bu armağan, süslü bir mücevher kutusunda sunulmaz ona. Toplumsal ortam büyük çabalar, çetin dönemler sonunda oluşur. Buna, insanlar ve zaman, çetin ve uzun bir görev sonunda varabilirler ancak, kendiliğinden bir anlaşmayla.

Tam bir nesnellik ve açık gerçek adına niçin düpedüz söylemeyelim, Türkiye’de kurulan Cumhuriyet’in isimden başka bir şey olmadığını? Bu cumhuriyet, gerçek bir otokrasiye benziyordu, garip bir biçimde. Getirilen özgürlükler, hiç de adlarına lâayık değildiler. Bunlar, daha çok, bir tek adamın verebileceği bir lütuftular. Bu özgürlükler, halk tarafından kazanılmadığı gibi, anlaşılmamıştı da. Bunun içindir ki, Cumhuriyet ve onun uzantıları, gerçekte yoktular.

Bu bölümü bitirirken şunu demek isterim ki, Mustafa Kemal’in eylemi (ki, onsuz hiç bir şey ciddî olarak gerçekleştirilemezdi bu ülkede) kaçınılmaz bir şeydi. Bu eylem, nicedir vaatlerle dolu, etkilerinde canlı ve bereketlidir. İçerideki bazı işaretler açıkça gösteriyor bunu. Ama, bir başlangıçtır bu, bir son değildir ve çözümleme yöntemi dışında kalamayacak bir gerçektir.

SORU 5 — *Sabahattin Bey’i ve sizi Science Sociale görüşüne götüren sebepler nelerdir?*

CEVAP — Toplum Bilimi (Science Sociale) ne bir felsefe öğretisidir, ne de toplumsal bir kurum. Sınıflama sistemi, gözlem yöntemi ve monografi incelemeleriyle, bağımsız bir bilim olarak

çıkart ortaya. Tıpkı, kendilerine özgü sınıflama sistemleri olan Zooloji ve Botanik gibi.

Toplum Bilimi, bu nitelikleri dolayısıyla, incelenecek durumlara göre, bu alanda çalışanların elinde güvenilir bir denge ya da mihenk taşı olur ve bunlar sayesinde, halkların kökeni, oluşumu, eğilimleri ve yüzyıllar boyunca izledikleri yollar doğrulanabilir.

Çoğu kez çok karmaşık olan, özellikle de, tündengelim yöntemleriyle çözülemez gibi görünen toplumsal olaylar karşısında, böyle değerli bir kesinlik aracına sahip bulunmak, ortaya konan sorunun anahtarına sahip olmak demektir.

Ağabeyimi kapıp kavrayan şey, Toplum Biliminin bu kesin niteliğidir.

Ağabeyim, bu bilimin önde gelen temsilcileriyle ilişki kurdu, bu bilimi derinlemesine inceledi ve sonunda yetkili bir uygulamacı olarak, Türkiye'de bu bilimin öncülüğünü yaptı.

Uğraş alanım olmayan, ama dolaylı olarak ilgilendiğim bu konuya beni sokan ağabeyim oldu.

SORU 6 — *Günümüzün politik cereyan ve meseleleri karşısında «İlm-i içtima'» görüşünün yeri nedir? Zamanla bir değer kaybetme* hali varsa, sizce sebepleri nelerdir?*

CEVAP — Bütün sorularınız içinde bu soru,

* *Lûtfullah Bey'in «değer kaybetme» kelimelerini «değer kaybeti» biçiminde okuduğu anlaşıyor.*

en ağır basanıdır. Buna karşılık verebilmemi sağlayacak öğelere pek sahip olmadığım için, ayrıntılara giremeyeceğim bu konuda

Yarım yüzyılın olaylarını ve büyük akımlarını Toplum Bilimi açısından gözlemek, sonra da, somut olarak sentetik bir özetini vermek için, onları incelemek çok ilgi çekicidir kuşkusuz. Ne var ki, sabırlı ve uzun araştırmaları, ya da çetin ve masraflı birtakım yer değiştirmeleri gerektirir. Gerçekte, ilkten şaşırtıcı görünen birtakım olayların kökenine inebilmek için, oluştukları yerde onları gözlemek, Toplum Bilimi kalburundan geçirmek için, onları gün ışığına çıkarmak zorunludur. Oysa, çabalarımı bu yönde yürütmem, maddesel bakımdan olanaksızdı.

Birkaç yıl önce, bu konuda, ağabeyime rica etmiştim, yeni bir yöneltme kılavuzu edinme yolunda, bu sarıcı ve yararlı çalışmaya girişmesi için. Ne yazık ki, hastalığa çok yatkın bünyesi ve maddesel güçlükler, bu tasarımı gerçekleştirmekten alıkoydu onu.

Bununla birlikte, uzun süreden beri tasarlanan araştırmalar, o gün bugündür, hep zihnimi kurcaladığı ve birçok bakımdan ilgi uyandırdığı için, Paris'e döner dönmez, Toplum Bilimi alanında ortak çalışmalara girişebileceğimi umuyorum.

Sorunuzun ikinci bölümüne gelince, kullandığınız «kaybet» kelimesinin anlamı, pek kavrayamadığım için, bana biraz bulanık geldi. Eğer, «değer kaybetti» sözü, «değer kaybı, değerden düş-

me», ya da buna benzer bir şey ifade ediyorsa, o zaman, soruyu şöyle sormalıydınız: «Eğer, zamanla Toplum Bilimi eskirse, bu değerden düşmeyi nasıl açıklarsınız?»

Bu yorum düşüncenize uyuyorsa, cevabım şu olacaktır: Bir önceki bölümde, Toplum Biliminin değeri konusunda dile getirilen düşüncelerin uygulanması, bu soruya verilecek karşılıkta bulunmaktadır.

Bir felsefe, sosyoloji, hatta bir din öğretisi eskiyebilir, gözden düşebilir ama, bir bilim, hiç bir zaman eskimez ve gözden düşmez. Toplum Biliminin değerini yapan da budur işte. Bütün benzerleri gibi, Toplum Biliminin de, tamamlanmaya zenginleştirilmeye, hatta, kimi bakımlardan, yenden gözden geçirilmeye ihtiyacı vardır. Ama, temel değişmez, hep aynı kalır. Öğretilerin özelliği geçicilikse, bilimlerinki de —o kendine özgü— sağlamlıktır.

SORU 7 — Sabahattin Bey'in fikir dünyasında sosyalist literatürün tesiri var mıdır?

CEVAP — Hiç kuşkusuz ki hayır! Toplum Bilimi ile sosyalizm birbirinin kârşıtıdır. Çünkü, devletçiliğe karşı olan birincisi, kamusal hayatta «adem-i merkeziyet»i, bireysel hayatta ise «teşebbüs-ü şahsi»yi (özel girişimi) öğütler. İçincisiyse, tam tersine, merkeziyetçilikten, güdümcülükten yanadır, dolayısıyla de devletçidir.

Zaten, ağabeyim, sosyalizmin ilkeleriyle açıkça savaştı, bu akımın en gözde temsilcilerini eleştirdi. Ben de, bütün varlığımla katılıyorum bu

eleştirilere. (*Galiba, şimdi baltayı taşa vurdum! Mille pardon*).*

SORU 8 — *Son yıllarda Türkiye'de uyanıp gelişmekte olan Sabahattin ve fikirlerine sevgi, yakınlık duyma hadisesini nasıl izah ediyorsunuz?*

CEVAP — Son derece doğal olarak. Yüksek kafa yetileriyle zamanlarının üstüne çıkan insanlar, çoğu kez, bir nefrete, hatta bir düşmanlığa konu olmazlarsa, kendi çevrelerinde, hemen hemen bilinmezler. Anlaşılmadıkları için. Ama, her şeyi yerli yerine oturtma bakımından yanılmaz olan zaman, olayları kendine göre bir düzene koyar. Zaman, bir yandan ileri gidenlerin hızını azaltırken, öte yandan, geri kalanların adımını hızlandırır. İlerleyen bu iki kişi arasındaki aralık, belli bir anda ortadan kalkar.

Birincisi yavaş yavaş mezara giderken, ikincisi, onun düzeyinde bulur kendini. Evrim yasası, kendi rolünü oynamış olur böylece.

Sabahattin'in durumu budur işte. Türkiye'de olup bitenler —söylemeye gerek var mı?— Türk aydınları çevresinin alabildiğine lehinedir. Bu gelişmiş ve değer bilir çevre, kendi yeteneklerine kurban gitmiş olan en değerli temsilcilerinden birinin anısına saygı duymaktadır.

Gelişmekte olan bu akım, henüz sınırlıdır. Ama, hiç kuşkusuz, genişleyecektir sonunda.

Şunu unutmamak gerekir ki, her yanı ile seçkinler sınıfına bağlı olan bu adam, Türkiye'ye ilk

* *Fransızca metinde de böyledir.*

dönüşünde, az kimsenin gördüğü, büyük bir gösteriyle karşılandı. Ne var ki, coşkun bir kitleden gelen bu gösteriler, Sabahattin'in ileri sürdüğü, tartıştığı, hatta karşı geldiği düşüncelerden çok, zorbalığa kafa tutmuş olmasından, kendi özel yaşamından, doğru tahminlerinden kaynaklanıyordu.

Bu gösterilerde, iyiyi kötüden ayırdetme konusunda gözle görünür bir ize rastlanmamaktaydı. Âdeta, bulaşma yoluyla oluşan, büyük bir akımdan kaynaklanıyordu bu.

Bugün olup bitenlerin anlamıysa, bambaşkadır.

Ayrıca, bu anma törenlerinin düzenlenmesindeki özgürlük de kayda değer. Demek ki düşüncelerin akışına engel yok artık!

Ben kendim, kafa kültürü ataklığı ile atbaşı beraber giden bu güzelim topluluğa yalnız minnet değil, hayranlık da duymaktayım.

SORU 9 — Sizce Sabahattin Bey'in tamamlanması gerekli olan tarafları var mıdır, varsa nelerdir ve nasıl tamamlanmalıdır?

CEVAP — Bu konuda şunu belirtmek isterim ki, hiç bir düşünce ve kavram yoktur ki, özellikle bazı alanlarda, azçok eskimeden, birçok değişikliklere uğramadan, zamanın yürüyüşüne sonsuza dek karşı koyabilsin.

Bu, ağabeyimin düşüncelerine de, ister istemez, uygulanabilecek temel bir gerçektir.

Kırk yıldan beri, dünyada birçok büyük olaylar oldu. Bunlar, durmadan gelişen ve her şeyin

çehresini değiştiren yeni birtakım akımları doğurmuştur. Bilimsel buluşlar, bu değişmeleri vurgulamıştır.

Demek, ağabeyimin politik düşünce ve politik anlayışının bazı yanlarında, bir düzeltme, bir gözden geçirme, belki de eklemeler yapma zorunluğu vardır. Çok olası ve olanaklı bir şeydir bu. Bunların neler olduğunu belirleyemeyeceğim.

Bunun için, günün koşullarını yerinde incelemek, gerekmektedir. Bu yerlerde olmadığım için, bu konuda bir şey söylemeye yetkili görmüyorum kendimi.

SORU 10 — *Kapitalist ve komünist âlem arasındaki mücadele nasıl sona erecek? İki dünya arasında sosyalizm bir sentez olabilir mi, yoksa yeni bir sentez mi yapmak lâzım?*

CEVAP — Sorunuzun özünü yanıtlamadan önce, sizin de kullandığınız komünizm ve kapitalizm terimleri üzerinde bir açıklama yapmak istiyorum.

Birincisine ilişkin olarak şunu düşünüyorum: Komünizmin bugünkü biçimi, başlangıçtaki tanımına hiç uymuyor. İkincisine gelince, öneri, bana, yersiz olduğu kadar aşırı da görünüyor.

Gerçekte, Kremlin yöneticilerinin uyguladığı ve bütün dünya komünistlerine yayılan komünizmin, Karl Marx'ın komünizmiyle sadece isim bakımından bir yakınlığı vardır. Bu komünizm (K. Marx'ın komünizmi), toplumsal bir öğreti olarak, bir parti programına konu olabılır ve bu sıfatla, doğru ya da yanlış, kendini kabul ettirebilir. Bu-

nun dışında, kök salması istenen toplumsal ortamın belirgin özelliklerine uymak zorunda kalmış, ama dış politikasına, hiç değilse zararlı bir biçimde, bu yolda bir yön vermemiştir.

Sovyet komünizmi ise, katı bir din, ateşli bir inanç bildirisi: başlıca hoşgörü yardımseverlik ve sevgi üzerine kurulu olan bir din adına girilen engizisyon uygulamalarını hatırlatmaktadır.

Amacı, nerede olursa olsun, kitleleri varlıklı sınıflara ve hükümetlerine karşı ayaklandırmak; kendi egemenliğini kurmak için, her yerde, insan sefaletini, şu kin ve kıskançlık dolu, öç düşkünü, kimi zaman da, ölü dalgalar gibi korkunç olan halk yığınlarının sefaletini sömürme yolunu tutmaktır.

Üstüne üstlük, bu komünizm, —genel anlamı ve en zararlı biçimiyle— kapitalisttir, hem de tipik olarak. Çünkü kapitalin gerektirdiği her şey, gücünün güçlüsü Devlet'in tartışmasız malı mülkü olmaktadır. Bu devlete karşı herhangi silâhlı veya silâhsız bir başkaldırma, hatta, basit bir grev olanaksızdır eylemde.

Kapitalizme gelince, çok tuhaftır ki, tanımının konusu, yani kapital, bireylerin elinde bulunduğu zaman sıkıcı bir politik ve toplumsal sistem halini almakta; Devletin kasalarında toplandığı zamansa, birincisine taban tabana karşı bir anlam kazanmaktadır.

Gerçek şudur ki, kapital, politik veya toplumsal bir sistem yaratmaz. Sadece, her bireyin, gerek mal gerek para olarak elinde bulunan ve sü-

rekli bir çabanın ürünü olan her şeyi özgürce kullanmasını simgeler. Bir başka deyişle, mübadele alanına aktarılmış bir özgürlüğün ifadesidir bu, hayata anlamını ve her türlü aşamaya değerini veren bütün öbür özgürlükler gibi.

Bununla birlikte, şunu göz önünde tutmak gerekir ki, XIX. yüzyılın ilk yarısında büyük endüstrinin doğuşu ve ardından büyük patronlarla tröstlerin, ardından, para ve malla ilgili bütün pazarları elinde tutan büyük bankaların ortaya çıkışı, birtakım bilinen yolsuzluklara yol açtı, ister istemez. Ama, başka yolsuzluklar gibi özgül bir niteliği olan bu yolsuzluklarla aşırılıklar, birtakım uygun tedbirlerle, örneğin, kapital ile emeğin aynı düzeye indirilmesi, yani kazançların eşit olarak paylaşılması gibi tedbirlerle, ortadan kaldırılabılır ve kaldırılacaktır da.

Bu ara, yeni sözcük üretme meraklısı toplum-bilimciler kelimeyi sözlüklerine geçirdiler; kulakları kırışte olan bozguncularsa, ona herkesçe bilinen bayağı anlamını yapıştırdılar. İmdi, bu tanım, olayların gerçeğinde, karşılıksız kalmaktadır.

Demek ki kavga, gelişigüzel biçimlerle tanımlanan komünizm ve kapitalizm arasında değil, boşlukları ve eksiklikleri yadsınamaz olan liberal demokrasi ile zorbalar oligarşisi arasında geçmektedir. O oligarşi ki, insanlığa «gerçek halk demokrasisi» maskesi altında sunulmakta ve bugünkü mutsuzlukların başlıca kaynağını oluşturmaktadır.

Bu noktayı belirttikten sonra, sonuca geliyo-

rum. Batı'yı Sovyet Rusya'ya karşı çıkaran bu çarpışma nasıl bitecektir?

Bu soruya verilecek karşılık biraz kehanet olursa da, yine de denebilir ki, bir rejimin aşırılıkları öteki rejimin aşırılıklarıyla yavaş yavaş ortadan kaldırılarak sona erecektir.

Her şeyin sesten hızlı bir tempoda ilerlediği bir çağda, insanlık, birbirinden ilişkisiz yaşayamaz; dengesini ve uyumunu, her iki rejimin (daha gelişmiş ve bütün ulusların hizmetine verilmiş) toplumsal ve politik kurumlarının bir çeşit çözümünde (kataliz) bulmuş olacaktır.

Şimdi apaçık görülmektedir ki, savaş, ortaya atılan sorunlara bir çözüm getirmemekte, bir güvenlik supabı bile olamamaktadır.

Böylece, uluslar arasında barışı sağlayacak yerde Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı'nı doğurdu; bu da, Üçüncü Dünya Savaşı'na kapılarını açtı ardına kadar.

Kore Savaşı'nın sonucunu da gördük. İnsan ve gereç bakımından büyük kayıplar verdikten sonra, savaşan devletler şimdi, Sovyetlerin planında yer alan bu serüvene, başlangıcından tam bir yıl sonra ve boy verdiği yerlerde, bir son vermeye çalışıyorlar.

Sosyalizm, başka toplumsal öğretiler gibi, ulusları iki kampa bölen anlaşmazlıkları ortadan kaldıracak güçte değildir. Bunun tersi doğru olsaydı, sonuçlarını görürdük. Dahası, Büyük Britanya gibi sosyalizmi iyiden iyiye uygulayan ülkelerin her alanda hızları kesildi.

«Yeni bir bileşim»in yaratılmasına gelince, bana pek büyük bir şey söylemeyen, gürültülü bir formüldür bu. Bana kalırsa, her şey olayların doğal düzeninden gelmekte, yoksa, şenlik fişeginden başka bir şey olmayan doğaç önerilerden değil.

Bu bileşimi zaman'dan başka kim yaratabilir? O düzenleyici (rythmer) zaman, güçlü bir düzenleyicidir. Onun dengeliği, en eski çağlardan beri olayların akışını ve uyumunu düzenlemiştir, gelecek çağlarda da düzenleyecektir.

Banyuls Sur Mer

18.8.51

Prens Lutfullah ve Prens Sabahattin

BİRİNCİ BÖLÜMÜN EKİ

SABAHATTİN BEY HAKKINDA

Anlatan : Fındıkoğlu

Büyük mütefekkir ve siyaset adamı Prens Sabahattin Beyin ölümünün üçüncü yıldönümü münasebetiyle kardeşi prens Lûtfullah Bey ile Paris'te bir görüşmede bulundum. Şimdi Michel-Ange sokağında sakin bir hayat süren Lûtfullah Bey, beni büyük bir alâka ve muhabbet ile karşıladı, bazı suallerimi cevaplandırdı. Bunları «İş» okuyucularına anlatmayı bir vazife sayıyorum.

— *Türkiye'den istibdat devrinde ilk ayrılışınız nasıl oldu?*

— Babam ile beraber 1899'da Pake Kumpanyasının bir vapuru ile Marsilya'ya geldik. Tabii buna hareket değil, firar derler. O zaman Münir Paşa Paris, Karateodori İsviçre sefiri idi. Kardeşim siyasî işlerin daha ziyade fikriyatıyla alâkalı idi. Memleketin hürriyete kavuşması için çırpınıp durdu. Paris'te Ahmet Rıza ile buluştu. Onun ile ilk münakaşalarında Mithat Paşa kanunu esasisinin kifayeti veya kifayetsizliğini görüşmüşlerdi.

Ahmet Rıza Bey bütün meselenin bu kanunu tekrar kabul ettirmekten ibaret olduğunu düşünüyordu. Biraderim ise asla bu fikirde değildi, sadece bir kanun değişikliği ile işlerin düzelmesine imkân olmayacağını düşünüyordu.

— *Paris'te ilk defa nerede kaldınız?*

— Opera Meydanındaki Grand Hôtél'e inmiştik. Kısa bir müddet Paris'te kaldıktan sonra Cenevre'ye gittik. Orada bir kısım mücahitler (*Osmanlı*) gazetesini çıkarıyorlardı. Sabahaddin Bey oraya gidince çıkarılmasını ona terk ettiler. Fakat orada altı ay ikamet eyledi. Mısır Hidivinin daveti üzerine Mısır'a gidildi, fakat hüsnüniyetinden şüphe ettik, tekrar Paris'e döndük. Babam Roma'ya gitti. Şu meşhur kongre işte bu sıralarda yapılmıştır.

— *Hangi kongre?*

— Ekalliyet mümessillerinin de iştirak ettiği, bütün muhalifleri fikir farkı olmaksızın bir araya getiren 60 kişilik kongre. Bu kongre Bulvar Malerb'de 8 numaralı salonda toplandı. Burası aynı zamanda ikinci defaki Paris ikametinde bizim ikametgâhımız oldu. Ermenilerin Berlin Kongresi kararlarını kabul etmeliğimizi müzakere şartı olarak ileri sürmeleri üzerine Ermenilere muhalefet edildi. Başlarında Çobanyan'ın bulunduğu Ermeni mümessilleri kongreyi terk ettiler. Kongre reisi Sabahaddin Bey idi. Bugün gibi hatırlıyorum. Heyecanla ve iradeli bir surette (Beş Ermeni'nin kongreyi terk etmesi bizim müzake-

relerimize mâni olamaz. Toplantı devam ediyor.) dedi.

— *Netice?*

— Bundan amelî bir netice çıkmadı. O zamanın Paris polis müdürü Lépin prens Sabahaddin Beyi çağırıldı. (Siz anarşistlik, nihilistlik ediyormuşsunuz?) diye dikkatini çekti. Meğerse Münir Paşa bu tarzda ihbaratta bulunmuş. Bu kongrenin bir başka neticesi şu oldu: Kardeşim 1900'de ve onu müteakip senelerde Le Play Mektebi mümessili Demolins ile tanıştı. Daha evvelce biraderim bu müellifin (İngilizlerin faikiyet esbabı) adlı eserini okumuş, onun tesiri altında kalmış idi. Daha başka sosyologlarla da görüşürdü. Roussier, P. Deschamps isimlerini hatırlıyorum. Demolins ile çok dost oldular. Bu dostluk, biraderimin efkârı içtimaiyesinin teşekkülünde çok müessir olmuştur. Nitekim 1904'den sonra ikinci bir kongre teşebbüsünde bulundu ki, bu kongre siyasî olmaktan ziyade siyans sosyal'in fikirleri için, bu fikirleri memleketimizde yürütmek için yapılmış ilmî bir kongre sayılabilir. O zaman (*Terakki*)yi çıkarıyor, bu fikirleri etrafa neşrediyordu.

— *İstanbul'a ne zaman döndünüz?*

— Ben bir defa gizli olarak 1904'de İstanbul'a gelmiş idim. Fakat biraderim ancak 1908'de dönebildi. Babamızın nâ'sı merasim ile memlekete nakledildi. Bundan sonra başımıza gelenler malûmdur. Tekrar gurbete çıkmak zarureti hasıl oldu. 1918 mütarekesinde tekrar avdet... Gerek 1908-1912 arasında, gerek 1918-1924 arasındaki Saba-

haddin Beyin Türkiye ikameti, hadiselerle doludur ve bunları her halde bilirsiniz.

— *Son ayrılışınız?*

— 1924'de ailece İstanbul'dan, Romanya'ya hareket ettik. Köstence'de bir buçuk ay kaldık. Sabahaddin Bey annesi ile İtalya'ya, Milano'ya gitti, ben Paris'e geldim. Bir müddet sonra biraderim İsviçre'ye gitti. 1925'den ölümüne kadar hayatı İsviçre'de geçti. Yalnız bir defa görüşmek üzere Paris'e geldi, üç ay beraber kaldık. Ondan sonra görüşemedik. Araya harbin sıkıntıları girdi. Hiç bir yardım yapamadım. Eski dostlarından ve fikir arkadaşlarından yegâne vefakâr olan Satvet Lütfi Beydir. Bütün ailemizle ona minnettarız.

— *Siz ne işle iştigal ediyorsunuz?*

— Kader beni yurttan ayırdı. Memleket muhabbeti ve gurbet acısı her zaman derunumuzda. Uzaktan hadisatı milliyemizi takip ediyorum. Son zamanlarda biraderimin efkârı içtimaiyesinin tekrar ele alındığı yolunda aldığım haberler bana ruhen bir sürur veriyor. Endişei hayat ile meşgul olduğum işlerimden başka olarak Hugo'dan tercümeler yapmakla iştigal ediyorum. Fırsat bulursam bunların Türkiye'de neşrine gayret edeceğim. Beni tanıyanlara, biraderime karşı alâka gösteren ilim ve irfan sahiplerine selâmlarımı götürürseniz minnettar kalırım.

Kardeşinin asaletini hatırlatan çehresi ve kibar tavrı ile Lûtfullah Bey, yalnız kardeşine ait olan hatıralarından bazılarını nakletti. Fakat son

yarım asırlık siyasî tarihimizde onun da bir yeri olduğu malûmdur.

Lûtfullah Beyin tevazuu bunlardan bahsetmeye mâni oldu ve Hugo'ya ait tercümelerinden bazı numuneler göndereceğini vaat etti. «İş» namına kendisine teşekkür ederek ayrıldım. Not edebildiğim hatıraları arasında bilhassa (Türkiye'de içtimaiyat hareketleri) zaviyesinden faydalı olanlar vardır, zannediyorum. Bunlardan dolayı kendisine mecmua namına müteşekkiriz.

«İş» Dergisi, Sayı 117, s. 109-112,
Mayıs 1951.

İKİNCİ BÖLÜM

MEKTUPLAR

<i>Sıra No.</i>	<i>Tarihi</i>	<i>Niteliği</i>
1	24.11.50	Fransızca
2	Paris, 19 Mayıs 1951	Eski harflerle
3	1 Temmuz 51	Fransızca
4	18.7.51	Fransızca
5	27.7.51	Fransızca
6	Pazartesi, 13 Ağustos 1951	Eski harflerle
7	18 Ağustos 1951	Eski harflerle
8	6.9.1951 Vichy damgalı	Fransızca kartpostal
9	Paris, 7 Kânunusani 1952	Eski harflerle
10	1 Mayıs 1954	Eski harflerle

1

24/11/50

Muhterem Beyefendi,

20 tarihli çok candan mektubunuzu, «*Bilgi*» dergisini, «*Kitaplar*» adını taşıyan ve bana ulaştırmak inceliğini gösterdiğiniz broşürü alarak sevindim. Bunun için özellikle teşekkür ederim.

Size Fransızca cevap verdiğim için özür dileirim. Gerçekten, sizin neslinizin benim şahsen alışık olduğum eski harfleri kullanıp kullanamadığını bilmiyorum. Öte yandan, size, Türk dilinin Latin harfleriyle yazılışının bana zor geldiğini samimiyetle itiraf edeyim. İşte onun için, bütün dünyanın malı olan Fransızcaya sığınmak zorunda kaldım.

Size, bütün çabasını ülkesinin yararı için harcayan genç bir Türk aydınıyla tanışmaktan mutlu olacağımı söylemek bile gereksiz.

Sabahtan akşama dek iş çevresinde çok meşgul olduğumdan, size, evimde bir randevu vermek benim için oldukça güç.

O halde siz bana, size uygun gün ve saatte,

Quartier Latin'de bir kahvede, örneğin Dupont'da bir randevu vermek lûtfunda bulunur musunuz?

Ama birbirimizi tanımadığımız için, ben masamı (Amédée) adı altında, kasaya bildireceğim. Ona lütfen sorunuz.

Teşekkürler ve seçkin selâmlar.

Loutfoullah

78, Rue Michel-Ange - Paris (16e)

2

Paris, 19 Mayıs 1951

Azizim, Efendim,

Mektubunuzu fart-ı memnuniyetle aldım. Bu ana kadar size diğer bir mülâkat günü tayin edemediğimden dolayı cidden mahcubum. Muhtelif meşguliyetlerim bu telâkiden beni mahrum etti. Fazla olmak üzere göndermek nezaketinde bulunduğunuz gazetelerden dolayı size ayrıca derin teşekküratım var. Şu halde bir taraftan bu teşekkürlerimi ve mazeretlerimi takdim etmek, diğer cihetten Ziyaeddin Fahri Beyin göndermek lûtfunda bulunduğu kitabı tesellüm etmek, aynı zamanda da müşerref olmak üzere önümüzdeki salı günü (mayıs 22) Saint-Lazare istasyonunun yanı başında *Ruc* kahvehanesinde bulunacağım. Saat beş buçukta oraya gelecek olursanız uzun uzadıya görüşürüz. Orada bu kahve pek maruftur. Kime sorarsanız size gösterirler. Kahvehanenin

istasyon meydanına nazır kısmında değil iç salonunda bulunacağım.

Muhâlesetlerimle
Lûtfullah

Geçen defa kendisiyle müşerref olduğum sevimli refîkınızın* da bulunmasını rica edebilir miyim?

3

1 Temmuz 51

Muhterem Beyefendi,

Tatile çıkınam gerektiği için, sizin elinizi sık-maktan ve size, bana göndermek lûtfunda bulunduğunuz gazeteler ve özellikle, seçkin sosyolog Fındıkoğlu'nun, kardeşim ve bu vesileyle benden sözettği «İş» dergisi için candan teşekkür etmekten mutluluk duyacağım. Elbette, ona, sıcak ve içten teşekkürlerimi göndereceğim.

Bu arada, gelecek salı, ayın 5'inde, geçen seferki kahveye gelir misiniz? Ben 5 ile 5.30 arası orada olacağım. Böylece, bizi ilgilendiren konularda fikir alışverişi yapmak fırsatını da bulmuş oluruz.

İçtenlikle
Loutfoullah

78, Rue Michel-Ange - Paris (16^e)

* Burada sözü edilen M. Kaya Bilgegil'dir.

18/7/51

Sevgili Yurттаşım,

Size bu satırları, 16 tarihli mektubunuzu aldığı mı bildirmek ve ağabeyimin 3. ölüm yıldönümünün hazin vesilesiyle, büyük kültürlü, büyük yürekli seçkin insanlar topluluğunca gerçekleştirilen anma törenini anlatan Türk gazetelerinin kesiklerine teşekkür etmek için yazıyorum.

İyi düşünülerek sorulmuş sorulara gelince, onları 10 gün içinde yanıtlamaktan zevk duyacağım; zira, benim de kendi kendime sık sık sorduğum bu sorular, üzerinde durup düşünmeyi zorunlu kılıyorlar.

Buraya gelişimden iki gün sonra, Profesör Fındıkoğlu'yu yanıtladım. Ne yazık ki, bağışlanmaz bir dalgınlıkla mektubumu uçakla göndereceğime adi posta ile gönderdim. Onun için, ne zaman yerine ulaşacağını bilmiyorum.

O'na, bu can sıkıcı unutkanlığı açıklarken, içtenlik dolu özürlerimle birlikte, yenilediği yakın ilgisi için sıcak teşekkürlerimi de sunmak lütfunda bulunur musunuz?

İstenilen fotoğraflara gelince, burada olmadığını tahmin etmekte haklısınız. Üzülerek ekleyeyim ki, bu isteğinizi ancak dönüşümde yerine getirebileceğim ve siz Paris'te değilseniz, o zaman, Profesör ve sizin için Türkiye adresinize göndereceğim.

Burada, balıkçılar ve bağcılar ülkesi BANYULS Sur Mer'de (Banyula değil), düşüncemizde

doğanın iki büyüğü var: Deniz ve Dağ. Biri, sizin ufkunuzu sonsuza doğru genişletirken öteki gözlerinizin önüne ululuk fikrini getiriyor. Böylece, belli bir zaman için insan süflî hayatın olağanlıklarından sıyrılıyor. Ne güzel şey.

Samimiyetle ellerinizden sıkarım.

Loutfoullah

Sevimli dostumuz Kaya Bey'in de ellerini benim adıma sıkınız.

5

27/7/51

Muhterem Cavit Beyim,

Sizi ihmal ettiğimi sanmayın. Aksine, sizi yanıtlamak için epeyi uğraştım ve bu çalışma oldukça uzunluk kazandı.

Orada, belli bir ölçüde, bana pek ilginç görünen konulardaki kişisel görüşlerimi geliştirmek istedim.

Ne yazık ki, kuşkusuz aşırı çalışmaktan ileri gelen bir karaciğer krizi, birkaç gün boyunca, bütün yazılarımı durdurdu.

Yine de, sonuna geldiğim için onları temize çekeceğim ve büyük bir olasılıkla birkaç gün içinde, önümüzdeki haftanın sonuna doğru, onları size gönderebileceğimi sanıyorum.

Bana çok kızmayın ve iyi anılarımı kabul edin.

Loutfoullah

Pazartesi

13 Ağustos 1951

Muhterem Vatandaş,

Aman beni afaroz etmeye kalkışmayın. Biliyorum, çok geç kaldım. Fakat ne yapayım, bizim (vésicule biliaire) bana fena bir oyun oynadı. Üzven çekilen ıstırab adamdan düşünme kabiliyetini selb ediyor. Neyse buhran geçti ama vakit de birlikte geçti.

Bir engel tek başına gelmiyor! Yazıya koyduğumun ertesi günü sahilde gözlüklerimi kaybettim. Hayfa ki benim için gözlük şimdi göz demek.

Burada gözlükçü yok! Kırk kilometre mesafede Perpignan şehrine gitmek lâzım geldi. Tabii bu da bana yine zaman kaybettirdi.

Onun için affınızı tekrar tekrar rica ederim. Yazdıklarımı şimdi kopye etmekle meşgulüm. Yalnız şimdiden şunu söylemek isterim ki bu yazılar zannettiğimden daha uzun oldu. Takriben yirmi büyük sahife dolduracak. Suallerinizin bazıları mühimdir. Bu babdaki fikirlerimi fırsatı intihane ederek lâyıkıyla tesbît etmek istedim. Lâyıkıyla diyorum, mümkün mertebe demek daha doğru olacak. Çünkü bu mevzular delilli tafsilleri istilzam ediyor. Bu itibarla yazdıklarım nisbeten kısadır.

Bir de verdiğiniz müsaadeye istinaden lisan hususunda Fransızcaı kullandım. İntişara değer kıymetleri varsa bilmem nasıl davranacaksınız?

Fransızca aslı muhafaza ederek mi, yoksa tercümesini vermek suretiyle mi? Tabiatıyla hulâsa etmek yolu da var ama bu benden uzaklaşır ve yanlışlıklara da meydan verebilir. Bu cihet artık sizin ihtiyarınıza muhavvel bir keyfiyet. Arzu ettiğiniz şekilde harekette tamamen muhtarsınız.

Her halde birkaç güne kadar —artık inşallah diyeyim— yazılarımı takdim edeceğim. Okunaklı olmalarına itina ettim ama bilmem muvaffak olabildim mi? İkinci bir «inşallah» daha kalbimden doğuyor.

Biraz evvel göndermek lûtfunda bulunduğunuz «İş» mecmuasını aldım. Üstad Fahri kendisine gönderdiğim mektubu lâyük olmadığı iltifatlarla birlikte neşretmiş! Hiç de intizar etmediğim taltifkâr bir hareket. Doğrusu mahcup oldum. İltifatlarının müteşekkiri ve minnettariyım.

Muhâlesetleri ve müveddetleriyle
Lûtfullah

7

18 Ağustos 1951

Azizim Efendim,

Suallerinizin cevabını bugün taahhütlü olarak gönderdim. 21 sahife teşkil etti! Uzun; fakat fikirlerimin lâyük-ı surette tesbiti için bu tarzda hareket lâzım geldi.

Doğrusu bu sa'y beni biraz üzdü; çünkü rahatsızlık devresine tesadüf etti; fakat her neyse meydana geldi. Paris'te bunu yapmağıma imkân yoktu. Feni'mel-matlûb işinize yararsa...

Şunu da söylemek isterim ki takdim ettiğim kopyayı dikkatle okumaya vaktim olmadı. Belki içine bazı yanlışlıklar kaymıştır. Artık onları; varsa, tahmin tarikiyle anlarsınız. Şayet yazının okunması müşkülât arzederse daktilografiye ettiriniz. *Masarifinin bana ait olacağını* söylemek dahi zait. Esasen yazıları makineye geçirili olarak size göndermek istiyordum. Fransızca'yı tercih etmemin bir hikmeti de buydu. Hayfa ki burada aradığımı bulamadım. Affınızı rica ederim. Ayın 31'ine kadar buradayım. Soracağınız bir şey olursa o tarihe kadar lütfen buradaki adresime yazarsınız.

Sonraki adresimi ayrıca bildiririm.

Müveddetlerimle
Lûtfullah

«İş» mecmuasında intişar eden mektubumda bazı yanlışlıklar var. «Büyük» mânasıyla kullandığım «oulou», Türkçe imlâsıyla «ulu» «ölü» okunmuş! İbarenin mânası da tamamen değişmiş! Kezalik «contefort» da «kontrkor» olmuş! Bittabii mânasız bir kelime! Takdim ettiğim yazılara bu kabil fautes'ların girmemesini çok rica ederim. İstihracı zorluk arzeden kelimeleri veya ibareleri hin-i hacette benden sorunuz muhterem efendim.

8

Vichy, 6.9.1951

Yolculuk hazırlıklarım ile meşgul olduğumdan, son mektubunuzu yanıtlayamadım. Özür dilerim. Tedavim sürdüğünden, gelecek ayın 25'ine kadar, burada kalmak zorunda bulunuyorum. Bu yüzden, sizin Türkiye'ye dönmenizden önce, elinizi sıkırmak zevkinden yoksun olacağım. Ama iyi düşüncelerim ve dileklerimiz size eşlik edeceklerdir. Herhangi bir şeye gerek duyduğunuz takdirde bana oradan yazabilirsiniz.

En iyi anılarımla.

Loutfoullah

Kaya Bey'in de ellerini sıkırım.

9

Paris 7 Kânunusani 1952

Faziletli Vatandaş,

Yücel'de biradere ait yazdığınız analitik makaleden dolayı samimî teşekkürler... Buna cevaptaki teahhurdan dolayı hakikî mazeretler.

Gecikmem ibtidâ adresinizi bir aralık kaybettiğimden, sonra da meşguliyetimin accablant olmasından neşet etti... Affınızı dilerim.

Siz «devletçi»den sudur eden bu makale hür-

riyet-i fikriyenizin parlak bir delilidir. Buna da bravo derim.

1953'ün size uğurlu, saadetli, şerefli olmasını hararetle temenni ederim.

Lûtfullah

Kıymetli profesörümüz Fındıkoğlu'nu görürseniz veya kendisine yazarsanız lütfen hürmetle müveddetlerimi tebliği unutmayınız. Peşinen teşekkürler...

10

Faziletli, Muhterem Dostum,

«*Prens Sabahattin*» unvanı altında biraderime hasrettiğiniz ve iltifatlı bir dedikasıla müzeyyen olarak bana lütfen gönderdiğiniz değerli eserinizi şimdilik sade gözden geçirebildim. Bu yazıları hakikî kıymetleriyle tartabilmek için kısa bir okuma elbette ki kâfi değildir. Kitabınızı büyük tatil mevsiminde dikkatle okuyacağım. Ancak samimî teşekkürlerimi bu kıraatin sonuna bırakarak daha fazla geciktirmek istemem. Şimdi onları tebriklerimle birlikte takdime şitâb ediyorum.

Ancak tebriklerim sürekli taharrilerinize, ince tetkiklerinize teveccüh ediyor, tenkidinizde belirmediğini görmekle mağmum olduğum devletçiliğe

değil; o devletçilik ki görünür görünmez bir çok kötülükler pınarıdır.

Bence ne kadar şayan-ı temennidir ki yeni yetişen nesiller —her hangi diyarda olursa olsun —istinat noktalarını devlet denilen yüzbin başlı, daimî inetamorfozlara maruz, bazen garip, bazen elim tebeddüllerle çalkalanan bir kitleye esarete değil, tek başlı şahıslarının çembersiz, zincirini mutlak hürriyette bulsunlar... Pak ruhlarının, işlek beyinlerinin, adaleli kollarının kuvvetiyle yükselsinler... Ciğerlerini enginlerin getirdiği büyük rüzgârların azotuyla* beslesinler... Devlete gözlerini değil, arkalarını çevirsinler... Hükûmetten istimdat değil, ona indel iktiza imdat yetiştirmek kabiliyetinde bulunsunlar... Zorlukları kendi hamleleriyle yensinler. İşte efradı böyle azade insanlardan müteşekkil bir cemiyettir ki muttasıl teali eder ve teali ettikçe «Yüksel ki bunun da fevki vardır» «İnsanlığın ayrı zevki vardır» diyebilir.

Fakat burada duralım. Ondört asır evvel türemiş İslâm peygamberinin şümüllü bir sözü var: «İhtilâf-ı ümmete rahmete» diyor.

«Du choc des idées jaillit l'étincelle de vérité» diyen Garp mütefekkirinin parlak sözünü de —bilirsiniz— Namık Kemal «Tesadüm-ü efkârdan barika-i hakikat çıkar» diye belîğ bir surette Türkçeye nakletmiş.

* *Aslı da böyledir. Her halde «oksijeniyle» yazılması düşünülmüş olacak.*

Demek ki ihtilâfların da kıymet-i mahsusele-ri var. Bunları gelecek nesillerin daha kuvvetli prensipler üzerinde itilâfına bir fâl-i hayr adde-delim.

Müveddetleri, temennileri, teşekkürleriyle
Lûtfullah

1 Mayıs 1954

Üstad Fahrettin'e benden bir çok hürmetler...

İKİNCİ BÖLÜMÜN EKİ

Bir Mektup Daha*

Efendim,

İş Mecmuasını Cavit Tütengil'in vasıtasıyla alarak mes'ut oldum. Mülâkatımıza hasrettiğiniz makaleyi ise heyecanlı bir imtihanla okudum. Öyle olmaması mümkün mü idi? Gittikçe uzaklaşan, uzaklaştıkça dumanlanan bir mazinin o rengârenk dalgalarını şimdiki merhale-i hayatımın yeni sahillerine kadar kudretli ve iltifatlı bir kalem ihtizazı ile dile getirmişsiniz. İki yıl evvel rahmet-i hakka karışmış, fakat benim için daima cismen de yaşayan muazzez bir vücudu taze bir hayatla diriltmişsiniz. Şükranlarımı kabul ediniz üstad.

Birkaç günden beri Paris'in dağdağasından çekilerek vakans mevsimini geçirmek üzere aileten buraya geldim. Akdenizin —bilmem niçin bu ıtlâk? Buna mavi deniz demek hakikate tamamen uyardı, hususiyle ki şimalde eski coğrafiyunumuzun Bahr-i Ebyaz ismini verdikleri Mer Blanche da var— evet Méditerrané'nin diyeyim artık, bir köşeciğine sığınmış küçücük, her itibar ile mütevazi bir liman. Fakat arkada Pirene «géant»ları-

nın peyderpey alçalarak nihayet sahilde ölen «contrefort»ları bizi kucaklıyor. Önümüzde de bitmez, zengin bir mavilik uzak ufuklarda semanın yine pürservet mavilikleriyle izdivaç ediyor.

Alçalma, yükselme... Yükselme, alçalma. Yaşamının olduğu gibi tabiatın düşündürücü, ulu kontrastları!

Parlak Marmara'nın vaktiyle pek sevdiğim kıyılarını pek andıran bu kenarda hayat cidden asûde ve berrak. İnsanın kendisini hatâ eden tabiatıyla ara sıra cemiyetten tecerrüd ederek yaşaması hem kabil, hem de bir müsekkin mahiyetinde. Çünkü tabiat-i beşeriye ile tabiat-ı muhite arasında tezahürat itibarı ile de derin müşabehetler var. Lamartine'in dediği gibi bizler «destperverd-i mader-i tabiat» değil miyiz?

Vaktiyle dağları temaşa ederken:

*Kurmuş bu cibali sanki kudret
Füshatler ile beray-i ülfet
Samit kümeler fakat püriclâl
Onlar da yaşar hayatı ensal
Heybetli cemâl-ü ânlariyle
Rif'atli celâl-ü şanlariyle
Afâkımızı derin açarlar
Bâlâ ile suhbete yararlar.*

demiştim. Onları mümkün mertebe tesbit için bu defa kalem yerine fırça kullanmak niyetindeyim. Bilmem muvaffak olabilecek miyim?

Peyzajın ilhamatı altında mevzudan ayrılıyo-

rum. Affınızı rica eder, hürmet ve müveddetle ellerinizi sıkarak teşekkürlerimi takdime şitab ederim.

7 Temmuz 1951 Banyuls Sur Mer
Lûtfullah

* *İŞ dergisinde yayımlanan (sayı 120, s. 159-160, Ağustos 1951) ve «Prof. Fındıkoğlu Z. Fahri Bey» adına İstanbul'a gönderilen bu mektup, «Türk Fikir Tarihine Yardım» üst başlığı altındaki şu açıklamayı da içermektedir:*

«Geçen sayılarımızın birinde [Prens Sabahattin'in] III.'cü ölüm yıldönümü münasebetiyle muharrirlerimizden Prof. Fındıkoğlu'nun bir yazısını neşretmiştik. Paris'te değerli fikir ve terbiye adamımız Sabahaddin Bey'in kardeşi Lûtfullah Bey'le Paris'te yapılmış bir görüşmenin naklinden ibaret olan bu yazının intişarından sonra kıymetli sosyoloğun fikir ve hareket asaletini, hattâ edebî ve bedü bir üslub kullanma imtiyazını temsil eden Lûtfullah Bey'den aşağıdaki mektubu aldık. Bu sırada matbuatı hayli işgal eden ve yakında na'sı memleketimize getirilecek olan Sabahaddin Bey ve fikirleri konusunu aydınlatma ve bir vesika verme düşüncesiyle bu mektubu sahibinin müsaadelerine güvenerek sahife[leri]mizde neşrediyoruz.»

Mektupta, Lûtfullah Bey'in işaret ettiği düzeltmeler yapılmış, kelimelerin yazılışında kurallara uygun bir yol izlenmiştir.

Mon cher Capit. Bey,

Je croy que je suis au moins au moins tout au contraire
j'ai bien travaillé pour tout remettre à l'écart à peu ou certain langage
j'ai voulu y développer dans un certain mesure quelques uns de mes
idées personnelles sur les sujets qui m'ont paru les plus intéressants

Malheureusement une épidémie typhoïde m'a probablement ôté l'esprit de table
m'a arrêté devant quelques jours tous mes écrits

Quelques idées arrivent à la fin de l'été les recevoir et je ne pourrai faire
les expérier dans quelques jours, probablement vers la fin de la semaine
prochaine

Je m'en rends bien compte et acceptez mes très sincères

Lutfiye Halil

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖTEKİ EKLER VE NOTLAR

Lûtfullah Bey'in kişiliğini belirlemek ve bazı özelliklerini ortaya koyabilmek için halen Paris'te yaşayan kızı G. Loutfoullah'ın 1976 yılında Tütengil'in kendisine yazdığı mektuplara verdiği yanıtlar üzerinde de durmak gerekiyor.

• 12 Şubat 1976 günlü mektupta, Lûtfullah Bey'in de, Sabahattin Bey gibi, Türk Sosyoloji Tarihi açısından önemli bir kişi olduğu, bu nedenle hakkında bazı bilgilere gereksinme duyulduğu «Mademoiselle Loutfoullah»a bildirilince 27 Şubat 1976 tarihli mektubunda nedense babasının «socio-politique» pozisyonu hakkında belirlemelere de gerek duyuyor:

«Size, politikada anglo-sakson tipi iki partili parlamenter demokrasi, sosyo-ekonomide ise liberal sistem yanlısı olduğunu doğrularım.

Ancak, o devir için ileri olan ideolojisini paylaştığı kardeşini desteklemesine karşın, o hiç bir zaman bir muhalefet adamı olmadı.

İktidarın güvensizliğini çekmiş ve hatta onun tedirginlikleriyle karşı karşıya kalmışsa da, bu, kendi militanlığından değil, Sabahattin Bey'in kardeşi olmasından ötürüdür.

Babamın sosyo-politik kişiliğini konu edinen

bir monografi yayınlamak düşüncenize teşekkür ederim. Ancak, size hayretimi de belirtmeliyim; çünkü bildiğim kadarıyla babamın, ülkesinde bu türde çalışmaları olmamıştır.

Duygusallığı ve doğaya olan canlı beğenisi, onu her türlü romantik ifade biçimlerine yöneliyordu.

Gelişmiş bir mekanizmaya sahip, yetenekli bir piyanist olarak, geçen yüzyılın müzisyenlerine tutkuyla bağlıydı. Özellikle de Chopin ve Liszt en beğendikleriydi.

Aynı zamanda Fontainebleau Okulu biçeminde güzel resimler yapardı.

Öteki tercihleri de elbette büyük romantiklerdi.

Babam, gerçekten de Hernani'yi manzum olarak çevirdi. Ancak, yazın Türkçesini bilmediğim için sonucun ne ölçüde başarılı olduğunu bilmiyorum.

Bu elyazmalarının kendisinden birçok kere istendiğini bildiğim ve bunları bulamadığım için, yazıştığı kişilerden birine verdiğini sanıyorum.

Eğer durum böyleyse, onları ele geçirme şansım çok az; çünkü babamın yazıştığı —en azından Türkiye'de olan— kişileri bilmiyorum.»

• 5 Mart 1976 günlü mektupta yanlış bir anlamayı düzeltmek için babasının sosyo-politik durumunun konu dışı olduğu belirtildikten sonra sıralanan soruları 10 Mart 1976 tarihli mektubunda şöyle yanıtlıyor:

«1) Babam 1880'de doğdu, 1973'te öldü.

2) Onbeş yıl öncesine uzanan fotoğrafını ilişikte bulacaksınız.

3) Çocukluğumda Paul Descamps'ı evde gördüğümü anımsıyorum. Buna karşılık Edmond Demolins'le ilgili hiç bir anım yok.

Ama, onunla görüşüğünü sanıyorum; çünkü bazen Paris'te birkaç ay geçirmeye gelen ve bizde kalan amcamla ondan sözettiklerini sık sık duyduğum oldu.

İki kardeş bazen Demolins'in onları en çok ilgilendiren yapıtı «Anglo-Saksonların Üstünlüğü Nereden Geliyor?» üzerinde konuşurlardı».

• 18 Mart 1976 günlü mektupla kendisine, babasının *Yeni Ufuklar*'da çıkan yanıtlarını Fransızcaya çevirtmek külfetinden esirgemek için, Fransızca asıllarının fotokopilerinin gönderilmesi üzerine, 25 Mart 1976 tarihli mektubunda şunları yazmaktadır:

«Babamın ölüm yıldönümü olan bu günde, dergilerle birlikte gönderdiğiniz el yazılarını bulmak beni çok heyecanlandırdı.

Ülkesini, tarihini ve anılarını çok severdi.

Bu, bana ondan, öteki dünyadan gelen bir mesaj gibiydi.

Bu mesajı bana ulaştırdığınız için size teşekkür ederim».

Önceki bölümlerde yer alan Lûtfullah Bey'in yanıtlarına ve mektuplarına bir «ek» niteliği taşıyan bu Fransızca haberleşme, kızının gözüyle «baba»nın sanatçı kişiliğini vurgulamaktadır.

Duygusallığı ve doğaya olan tutkusu, Hugo'dan çeviriler yapan, şair-piyaniist-ressam yanlarıyla romantik ifade biçimlerine yönelen Lûtfullah Bey'in bir benzetmesinde somutlaşıyor: «Deniz ve Dağ. Biri sizin ufkunuzu sonsuza doğru genişletirken öteki gözlerinizin önüne ululuk fikrini getiriyor». (Dördüncü Mektup'tan).

* * *

Soru ve yanıtlarla yer alan «Science Sociale» ve dilimizdeki karşılıkları üzerinde kısaca durmak yerinde olacak. F. Le Play ve devamcılarının izlediği sosyoloji çığırını belirleyen bu kavrama karşılık olarak Prens Sabahattin tarafından «ilmi içtima» terimi önerilmişti. «Sosyoloji»ye karşılık olarak da «ilmi içtimaî» kullanılıyordu. Y. H. Bayur, «la science sociale»i karşılamak için bir aralık «fenn-i ictima» sözcüğünün kullanıldığına işaret ediyor.¹

Lûtfullah Bey, «dolaylı olarak ilgilendiğim bu konuya beni sokan ağabeyim oldu» demekle kalmamakta, bu çığırın terminolojisini kullandığı gibi (komünöter «communautaire» ve partikülarist «particulariste»), çözüm yöntemini de benimsemiş görünmektedir. Biz, çeviriler boyunca, «science sociale» terimini «Toplum Bilimi» ile karşıladık.

Bu bilimin Türkiye'deki öncüsü olan Prens Sabahattin, toplumumuza genel yaklaşımını «*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*» adlı ünlü yapıtında or-

¹ Bk. Türk İnkılâbı Tarihi, Ankara 1952, c. II, Kısım IV, s. 19.

taya koymuştu.² Dikkate değer devamacılarından biri olan Mehmet Ali Şevki'nin dağınık yazıları ve broşürleri bir kitapta toplanmış bulunmaktadır.³

Lûtfullah Bey'in kendisine yöneltilen 10 sorudan 4. sünü (Mustafa Kemal ve eseri olan Cumhuriyet hakkında ne düşünüyorsunuz?) en ayrıntılı ve uzun biçimde yanıtladığı görülmektedir. «Mustafa Kemal» ve «Cumhuriyet» konusundaki değişik görüş ve yorumları, Türkiye'de yaygın olan görüşle bağdaşmasa da, Lûtfullah Bey'in konuya yaklaşımı ve vardığı sonuçlar son derece ilgi çekicidir. Özellikle, Mustafa Kemal'in en büyük değerini eyleminde görmesi ve hiç kimsenin ondan daha iyisini yapamayacağı kanısını taşıması, kaçınılmaz saydığı bu eylemi bir «başlangıç» olarak nitelenmesi dikkate değer.

«*Prens Lûtfullah Dosyası*»nı, kaderine ve yaşamına insancıl bir görüşle eğilen Lûtfullah Bey'in şu tümceleriyle kapatıyoruz:

«*Kaderin saban demiri, derin izler kazıyor, sonra, zaman, eli altındaki binlerce araçla, onları, belirsiz birer anı haline sokuyor*».

² *Sabahattin Bey'in bu kitabı 1918 yılında yayımlanmış, 1950 yılında yeni harflerle, 1965 yılında da Muzaffer Sencer'in günümüz Türkçesiyle basılmıştır.*

Bk. Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması ve Öteki Makaleleri, İstanbul 1968, 364 s. (Elif Yayınları).

İÇİNDEKİLER

Giriş 5

Birinci Bölüm

Lûtfullah Beyin Yanıtları 13

Birinci Bölümün Eki 45

İkinci Bölüm

Mektuplar 54

İkinci Bölümün Eki 67

Üçüncü Bölüm

Öteki Ekler ve Notlar 75

Yakın tarihimizin düşünce ortamında bir ölçüde yeri olan Prens Sabahattin'in kardeşi, eylem ve çalışma arkadaşı Prens Lûtfullah'ın dünya görüşü, Türkiye üstüne, özellikle Atatürk devrimine ilişkin yorumlarını bulacaksınız bu kitapta. Babaları Mahmut Celâlettin Paşayla birlikte 1899'da Fransa'ya kaçıp orada Abdülhamit zorbalığına karşı seslerini yükselten iki kardeşten Sabahattin Bey'in gölgesinde yaşamış, ama Birinci Jön-Türk Kongresinin toplanmasını sağlamak gibi kendi çapında eyleme girişmiş olan Lûtfullah Bey'in tarihsel bir belge niteliği taşıyan mektupları, saray çevresinde yetişmiş, saray zorbalığına karşı çıkmış Osmanlı aydınının yerine göre dar, tutucu; yerine göre de haktanır, insaf ölçüsünü elden kaçırmayan görüşlerini yansıtmaları bakımından ilgiye değer bulacağımıza inanıyoruz ayrıca.